Henryk Sobolewski

ISTOTA STRUKTURY EKONOMICZNEJ

1. Uwagi wstępne

Ogólne procesy ekonomiczne, zachodzące w różnych systemach ekonomicznych, wyjaśnia teoria systemów ekonomicznych. Teoria ta, badając zjawiska i procesy ekonomiczne występujące we wzajemnej więzi i wzajemnie się warunkujące, rozpatruje gospodarkę narodową jako złożony system, stanowiący całość.

Gospodarkę narodową jako system ekonomiczny cechuje określony skład. Oznacza to, że tworzące ją elementy różnią się cechami ilościowymi i jakościowymi[1]. Całokształt więzi, łączący elementy gospodarki narodowej, nazywamy strukturą systemu ekonomicznego albo krócej strukturą ekonomiczną. Struktura ta stanowi o budowie systemu, o sposobie, w jaki powiązane są elementy gospodarki narodowej w całości. Kiedykolwiek jednak i gdziekolwiek natkniemy się w nauce na problem struktury spotykamy się od razu z rozległą skalą różnicy interpretacji, a niekiedy nawet z zamianą pojęć takich, jak „struktury", „strukturalizacja" i „strukturalizm"[2]. Aby chociaż w części tego uniknąć, spróbowano dokonać w tym miejscu kilku wstępnych, krótkich, a więc jeszcze nie wyczerpujących ustaleń.

Przez strukturę rozumiemy określoną własność części w stosunku do całości. Strukturalizacją jest proces, w którym wytwarza się struktura systemu, np. krystalizacja struktury minerału, gdzie proces ten powstaje bez udziału człowieka, lub proces, w którym świadomie budujemy określoną strukturę za pomocą rozumu ludzkiego. Natomiast przez strukturalizm rozumiemy dokt-

---

[1] Gospodarkę narodową, tj. system ekonomiczny, należy rozpatrywać jako część systemu społecznego, a jeszcze szerzej – systemu społeczno-przyrodniczo-technicznego, istniejącego w określonym czasie i przestrzeni. K.E.Boulding (*Economics as a Science*, Nowy Jork 1970,s. 17–18) określa " gospodarkę jako człon (segment) całego systemu społecznego, który zajmuje się przede wszystkim wymianą i instytucjami wymiany, a ponadto przedmiotami wymiany, czyli dobrami i usługami, które uczestniczą w wymianie".

[2] Por. *Wstęp do metodologii ekonomii*, praca zbiorowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 132.

rynę, która ze struktury zjawisk lub z metody strukturalnej wywodzi absolutne, jednostronne,niezmienne i zamknięte twierdzenia lub dogmaty[3].

Wspomniane fakty skłoniły autora do podjęcia próby przedstawienia i uporządkowania poglądów różnych autorów na temat struktury ekonomicznej. Autor zmierza również do sformułowania definicji, która byłaby przydatna do przeprowadzenia empirycznych badań struktury ekonomicznej jako całości bądź któregoś z jej elementów, oraz do zaproponowania jej klasyfikacji. Zamierza się to osiągnąć głównie w oparciu o analizę wybranych i uporządkowanych fragmentów dostępnej literatury przedmiotu. Za przedmiot opracowania przyjęto w szczególności pojęcie i rodzaje struktury ekonomicznej.

Artykuł niniejszy nie pretenduje bynajmniej do miana opracowania w pełni wyczerpującego ogółu kwestii związanych z pojęciem, a szczególnie klasyfikacją struktury ekonomicznej. W obrębie przedmiotu rozważań skoncentrowano się głównie na podstawowych merytorycznych różnicach w poszczególnych definicjach, pomijając inne bardziej formalne. Świadomie również zrezygnowano z rozważań nawiązujących do charakteru i roli poszczególnych grup czynników wpływających na przemiany w strukturze ekonomicznej.Zaskoczył autora zakres tego problemu. Okazał się on tak rozległy, że jego rozwiązanie zasługuje ze wszech miar na odrębne potraktowanie.

2. Definicja struktury ekonomicznej

Procesy rozwoju społeczno-gospodarczego kształtowane są przez zmiany struktury ekonomicznej, aby więc procesom tym nadać pożądany kształt, charakter i tempo, należy umiejętnie sterować całością przemian strukturalnych. W związku z tym prawidłowe ustalenie definicji struktury ekonomicznej pozwoli na usystematyzowanie pewnych pojęć w zakresie teorii, a także, co jest szczególnie ważne, pozwoli na dokonanie określonych syntez, wynikających z prac empirycznych prowadzonych w tej dziedzinie.

Należy przede wszystkim stwierdzić, że mimo pojawiania się coraz większej liczby opracowań, poświęconych analizie różnych aspektów struktury ekonomicznej, nie wykrystalizowały się dotychczas jednolite poglądy na temat definicji, istoty i zakresu struktury ekonomicznej.

Zarówno w krajowej, jak i zagranicznej literaturze fachowej występuje dość znaczna różnorodność definiowania pojęcia struktury ekonomicznej. Podejście

[3] Por. J, Kmita, *Kilka uwag na marginesie dyskusji o strukturalizmie*, Studia Metodologiczne, nr 16, 1976, s. 16.

poszczególnych autorów do tego zagadnienia jest różne już w punkcie wyjściowym[4], a mianowicie niektórzy pojęcie struktury ekonomicznej wprowadzają na teren ekonomii, inni natomiast, będąc pod urokiem precyzji badawczych metod ilościowych – na teren matematyki.

Najogólniej przyjmuje się, że struktura[5] oznacza wzajemne powiązania w układ elementów pewnej całości[6]. Jeśli jednak do pojęcia tego dodamy słowo „ekonomiczna", to terminowi temu nadaje się odmienne treści.

Z punktu widzenia ekonomii pojęcie struktury ekonomicznej definiowane jest zbyt ogólnie, eksponując pojęcie struktury oraz pojęcie metodologii badań strukturalnych. Stanowisko to prawdopodobnie wynika z kierunku reprezentowanego przez strukturalizm[7] który, wysuwając na plan pierwszy pojęcie struktury, stał się modny w obecnym czasie prawie we wszystkich naukach[8].

Przykładem takiego definiowania pojęcia struktury ekonomicznej są rozważania B. Minca. Przyjmuje on następującą definicję: „struktura ekonomiczna jest to całokształt więzi, łączących elementy gospodarki narodowej"[9]. Przy określaniu pojęcia struktury ekonomicznej autor ten posługuje się stwierdzeniami zbyt ogólnymi i nie określonymi, które ze względu na swoją wieloznaczność są mało przydatne przy kwalifikacji przemian strukturalnych. Wprawdzie autor dalej stwierdza, że przez „całokształt więzi" należy rozumieć „wzajemne stosunki ekonomiczne zachodzące w danym okresie", ale nasuwa się

---

[4] Najczęściej poszczególne dyscypliny naukowe, omawiające pojęcie struktury, wyprowadzają swoje wywody z nauk przyrodniczych. Należy jednak pamiętać, że to co jest w naukach przyrodniczych przedmiotem, obiektem strukturalizacji, to w naukach społecznych występuje tylko jako podmiot strukturalizacji. W naukach społecznych analizowane są takie struktury, gdzie podmiot jest ich bezpośrednią częścią składową, a więc struktura takich obiektów musi posiadać specyficzne właściwości. Por. A. Tarski, *Uvod do logiky*, Nakladatelstvi Svoboda, Praha 1966, s.143

[5] Traktując instrumentalnie, przez strukturę należy rozumieć" w danym okresie lub w danym momencie zbiór relacji statystycznych, charakteryzujących określone udziały procentowe poszczególnych przyporządkowanych sobie elementów grupowanych według przyjętych cech statystycznych, tworzący układ o zmieniających się proporcjach i ich wzajemnych powiązaniach". K. Secomski, *Polityka społeczno-ekonomiczna. Zarys teorii*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1977, s.243.

[6] Por. np. L. Zacher, *Zmiany strukturalno-jakościowe w gospodarce w dobie rewolucji naukowo-technicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, s. 17; B. Winiarski, *Polityka regionalna*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1976, s. 147.

[7] Por. J. Piaget, *Strukturalizm*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1972, s. 18.

[8] Por. J. Kmita, *Strukturalizm jako koncepcja metodologiczna*, Kultura i Społeczeństwo, nr 2, 1968.

[9] B.Minc, *Systemy ekonomiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 65. Autor ten (*Postęp ekonomiczny*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1967, s. 93), formułuje również definicję struktury ekonomicznej w ujęciu ogólnym. Brzmi ona następująco: „Każda struktura składa się z części pozostających wobec siebie w określonych stosunkach. Każda część stanowi również strukturę".

tutaj pytania, czy stosunki ekonomiczne są traktowane tak, jak interpretuje je ekonomia polityczna, czy też są one wyrazem jedynie ilościowych relacji, jakie zachodzą między różnymi elementami gospodarki.

Bardzo zbliżoną definicję struktury ekonomicznej do definicji B. Minca przytacza S. Marciniak, według którego „struktura ekonomiczna to całokształt wzajemnie powiązanych stosunków między poszczególnymi elementami danej gospodarki"[10]. Zaletą tej definicji jest jej zwięzłość, która zarazem czyni ją mało przydatną do prowadzenia empirycznych badań przemian struktury gospodarczej.

Skrajnie odmienną tendencją adaptacji pojęcia struktury ekonomicznej, bez rozgraniczenia własności jakościowych i ilościowych rozpatrywanych zjawisk ekonomicznych, jest próba przeniesienia definicji struktury ekonomicznej na teren matematyki.

Próba definiowania struktury ekonomicznej, biorąc za podstawę formuły matematyczne, czyni z niej pojęcie zbyt rygorystycznie sformalizowane. Przykładem takiego podejścia do definicji struktury ekonomicznej są rozważania A. Papandreou. Definiuje on strukturę ekonomiczną „jako dziedzinę stanowiącą zbiór złożony z liczb oraz wyrażeń językowych (równań), które służą do wyznaczania relacji pomiędzy tymi liczbami"[11]. Takie formalistyczne ujęcie pojęcia struktury ekonomicznej, gdzie nie ma żadnego rzeczywistego procesu gospodarczego, w zasadzie nie interesuje ekonomistów. Oczywistym jest, że ekonomista wykorzystuje do swoich badań język matematyki, gdyż analizując związki zależności procesów gospodarczych, wyraża je za pośrednictwem pojęć ilościowych. Należy jednak zaznaczyć, że ekonomistę nie interesuje liczba czy równanie jako takie, lecz proces gospodarczy, jaki jest przez te wielkości odwzorcowany. Dlatego też z punktu widzenia badań ekonomicznych, definicja ta nie może być zaakceptowana, a w związku z tym nie będzie brana pod uwagę w dalszych rozważaniach.

Jest jeszcze trzecia grupa definicji struktury ekonomicznej spotykanych w literaturze, które trudno jest jednoznacznie zakwalifikować czy to na grunt ekonomii, czy matematyki. Występują jednak między nimi dość znaczne różnice w interpretowaniu pojęcia struktury ekonomicznej.

Wydaje się być charakterystyczna, znacznie odbiegająca od innych, definicja struktury ekonomicznej podana przez G. Hoella i innych, którzy uważają, że „struktura gospodarki narodowej jest to suma względnie trwałych, obiektywnych, jakościowych oraz ilościowych stosunków między elementami sił wytwórczych i stosunków produkcji w systemie reprodukcji społecz-

[10] S. Marciniak, *Struktura produkcji a dynamika wzrostu gospodarczego*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1970, s.12.

[11] A. Papandreou, *Economics as a Science*, Chicago-New York-Philadelphia 1958, s.49.

nej"[12]. Autorzy ci jednoznacznie przyjmują, że struktura ekonomiczna występuje tylko w makroskali i w związku z tym można badać relacje zachodzące tylko między elementami reprodukcji społecznej. Definicja ta w zasadzie nie ma nic wspólnego z dziedziną matematyki, ponieważ przyjmuje niesumowalność struktury ekonomicznej, a to z tego względu, że jakościowe własności stosunków ekonomicznych są niewymierne. Wprawdzie autorzy mówią o „sumie", nie zdając sobie sprawy z niewymierności praktycznej zjawisk jakościowych. Autorzy pisząc w definicji struktury gospodarki narodowej o sumie jakościowych oraz ilościowych stosunków prawdopodobnie mieli na myśli, że struktura ekonomiczna nie jest zwykłą sumą mierzalnych ilościowych stosunków, ale również, czemu dają wyraz, stawiając na pierwszym miejscu, jest kształtowana głównie przez stosunki jakościowe. Wyższość stosunków jakościowych nad ilościowymi wynika głównie z socjalistycznych stosunków produkcji, gdzie polityk gospodarczy ma istotny wpływ na gospodarkę narodową, a tym samym na jej strukturę.

Bardzo podobne w swojej treści, choć każdy autor wychodzi z innego punktu widzenia, są definicje struktury ekonomicznej podane przez O. Kyna i P. Pelikana oraz W. Jurka.

O. Kyn i P. Pelikan wykorzystując pojęcia z dziedziny cybernetyki precyzyjnie określają struktury układu następująco: „strukturę tworzą elementy, z których składa się układ oraz ich uporządkowanie, tj. wzajemne powiązanie. Elementy układu są same mniejszymi układami (...). Każdy element układu ma swoją strukturę wewnętrzną, składa się z elementów niższego rzędu, których wejście i wyjście są wzajemnie sprzężone. Przez stopniową dezagregację dochodzimy do układów złożonych z elementów coraz bardziej prostych"[13].

Jeżeli w tej definicji zamieniamy pojęcia „struktura układu" na „strukturę układów gospodarczych" oraz przyjmujemy, że „stopniową dezagregację" traktować będziemy nie jako stan, lecz jako proces wzajemnych oddziaływań poszczególnych układów gospodarczych (elementów struktury), to definicja ta może stanowić podstawę do analizy zachowań poszczególnych układów w całej gospodarce narodowej. Badacz, analizując układ gospodarczy (element), buduje teorię zachowania się tego układu, a więc np. teorię przepływów międzygałęziowych albo teorię wzrostu gospodarczego. Teorie te korzystają z kwantyfikacji ilościowej jako narzędzia opisu badanych układów. Ekonomista formułuje w języku matematycznym pewne założenia dotyczące zachowania się

[12] G. Hoell, K. H. Horn G. Licht, K. Mueller-Bülow, E. Muschwitz, G. Neelsen, R. Sieber, *Zur volkswirtschaftlichen Strukturveränderungen unter den Bedingungen der wissenschaftlich-technischen Revolution und des Staatsmonopolistichen Systems in Westdeutschland*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Ökonomie in Berlin, nr 1, 1969, s. 12.

[13] O. Kyn, P. Pelikan, *Cybernetyka a ekonomia*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1967, s. 11 - 17.

układu (oparte na obserwacji lub traktowane jako hipotezy robocze) i śledzi konsekwencje tych założeń, dochodząc w ten sposób do wykrycia pewnych dotychczas nie zauważonych a ważnych właściwości charakteryzujących badany układ[14].

Inny punkt odniesienia definicji struktury ekonomicznej spotykamy u W. Jurka, który strukturę ekonomiczną rozumie jako „zbiór ilościowo wymiernych elementów składających się na gospodarkę jako całość lub też pewną jej część traktowaną jako całość oraz relacji, które wiążą poszczególne elementy w zwarty system, wyrażają stosunek tych elementów do siebie nawzajem i do całości gospodarki oraz charakteryzują określone ich funkcje w procesie bieżącego działania i długookresowego rozwoju gospodarki[15].

Przytoczone dwie ostatnie definicje najpełniej odzwierciedlają istotę badanego zjawiska. Szczególnie nowym, nie spotykanym u innych autorów, jest to, że elementy składające się na strukturę ekonomiczną (układ) traktowane są same w sobie jako zamknięta całość. Jest to istotne rozróżnienie, gdyż ze względu na dużą pracochłonność badań nad strukturą ekonomiczną można przeprowadzić badanie tylko tych elementów, które nas najbardziej interesują. Ważne jest również to, że przez podzielność struktury ekonomicznej można równocześnie przeprowadzać badanie nad każdym jej elementem. Ponadto W. Jurek formułując pojęcie struktury ekonomicznej przyjął za punkt wyjścia fakt, że każda struktura nie tylko stanowi określoną całość, złożoną z różnych, ilościowo wymiernych elementów, ale to, że elementy te są ze sobą powiązane szeregiem relacji, decydującym o funkcjonowaniu całości. To ostatnie stwierdzenie jest podobne do stwierdzenia B. Minca, który także duży nacisk kładzie na wzajemne oddziaływanie elementów struktury ekonomicznej na siebie[16].

Mimo wielu zalet definicji struktury ekonomicznej podanej przez W. Jurka, można w niej również dostrzec dwie wady. Pierwsza wada o charakterze formalnym polega na tym, że definicja ta jest za obszerna i gubi się w niej zasadniczy wątek. Druga wada, bardzo istotna, ma charakter merytoryczny. Chodzi o to, że w definicji tej autor nie wspomina o mogących zachodzić w poszczególnych elementach wewnętrznych zmianach. Zmiany te nie tylko zmieniają udział tego elementu w całości, ale, co jest bardzo istotne, wpływają na inne elementy tej struktury. Na przykład, zmiana udziału maszyn i urządzeń, w takim elemencie struktury ekonomicznej jakim jest majątek trwały, nie tylko zmienia udział tego elementu w strukturze, ale

[14] Szerzej ten temat porusza Z. Czerwiński, *Matematyka na usługach ekonomii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, s. 11–18.

[15] W. Jurek, *Przemiany strukturalne w gospodarce Niemieckiej Republiki Demokratycznej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, s. 12.

[16] B. Minc, Systemy..., *op. cit.*, s. 66.

również wpływa na wewnętrzne zmiany innego elementu, jakim jest siła robocza (przez wzrost utechnicznienia produkcji następują zmiany w liczbie i kwalifikacjach pracowników).

Na gruncie przytoczonych stanowisk nasuwa się pewna koncepcja wykorzystania różnych członów definicji poszczególnych autorów w celu sformułowania pojęcia struktury ekonomicznej, które szczególnie byłoby przydatne do przeprowadzenia empirycznych badań gospodarki narodowej jako całości bądź któregoś z jej elementów, a także stanowiła przyczynek do teoretycznej analizy badanej problematyki. Należy więc przyjąć, że struktura ekonomiczna składa się z wymiernych,stale zmieniających się, będących we wzajemnej relacji i oddziaływaniu na siebie elementów spełniających określone funkcje w procesie rozwoju gospodarki.

Stwierdzenie, że struktura ekonomiczna składa się z wymiernych elementów czyni ją sumowalną, złożoną z ilościowo wymiernych elementów, a więc może być metodologicznie pożyteczna do badań ekonomicznych. Przyjęcie natomiast, że elementy stale zmieniają się i że są we wzajemnej relacji i oddziaływaniu, zwraca uwagę na istnienie relacji jakościowych, które również kształtują procesy gospodarcze. Oczywiście, elementy te połączone są ze sobą nie tylko na zasadzie przypadkowych powiązań, ale również na podstawie działania odpowiednich praw składania, które wyznaczają poszczególnym elementom określone funkcje.

3. Klasyfikacja struktury ekonomicznej

Struktura ekonomiczna tworzy bardzo zróżnicowaną zbiorowość i w związku z tym zachodzi konieczność poznania nie tylko ogól poziomu, ale również wewnętrznych jej elementów. O. Tenzer uważa, że „zjawisko można zrozumieć tylko wtedy, gdy rozumiemy rolę i funkcję w danym rozczłonkowaniu jego elementów. Rola, własności części są niezrozumiałe i nie dadzą się wyjaśnić bez wyłączenia ich z całokształtu stosunków rozwojowych[17].

Do celów analitycznych, a w szczególności do ustalenia i badania relacji między elementami struktury ekonomicznej, niezbędne jest odpowiednie rozczłonkowanie, czyli klasyfikacja tej struktury. Tylko dzięki odpowiedniej klasyfikacji można bardziej precyzyjnie uchwycić treść i należycie poznać strukturę ekonomiczną i jej elementy.

---

[17] O. Tenzer, Zasadnicze typy określania naukowego, w pracy zbiorowej: *Wstęp do metodologii ekonomii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 142.

Klasyfikację struktuy ekonomicznej można przeprowadzić według następujących kryteriów:

1) form podziału pracy,
2) rodzaju,
3) czasu,
4) fazy reprodukcji społecznej.

Różne formy i stale pogłębiający się podział pracy w reprodukcji społecznej stanowią pierwsze, najistotniejsze kryterium podziału struktury ekonomicznej. Jak stwierdził K. Marks, „rozdział produkcji społecznej na wielkie działy, jak rolnictwo, przemysł itd., możemy nazwać ogólnym podziałem pracy, rozszczepienie tych działów produkcji na rodzaje i odmiany – szczegółowym podziałem pracy, a podział pracy w obrębie warsztatu – jednostkowym podziałem pracy"[18]. W podziale struktury ekonomicznej według tego kryterium można wyodrębnić cztery szczeble klasyfikacyjne. Kolejne szczeble podziału – od najbardziej ogólnego do najbardziej szczegółowego – noszą nazwy: sfer,działów, gałęzi i branż. Struktura ekonomiczna podzielona jest na dwie podstawowe podzbiorowości, zwane sferami;

a) sfera produkcji materialnej,

b) sfera poza produkcją materialną (zwana również produkcją niematerialną).

Sfery są podzielone na działy, następnie działy dzielimy na gałęzie, a te ostatnie na branże. Obecnie w sferze produkcji materialnej wyróżnia się 9 działów, a mianowicie: przemysł; budownictwo; rolnictwo; leśnictwo; transport; łączność; handel; pozostałe gałęzie produkcji materialnej oraz gospodarka komunalna, natomiast w sferze poza produkcją materialną wyróżnia się 10 działów, jak: gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi komunalne; nauka i rozwój techniki; oświata i wychowanie; kultura i sztuka; ochrona zdrowia i opieka społeczna; kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek; pozostałe branże usług niematerialnych; administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości; finanse i ubezpieczenia; organizacje: polityczne, związków zawodowych i inne[19].

Podział ten wynika z najbardziej ogólnych potrzeb analizy makroekonomicznej i odpowiada w zasadzie społecznemu podziałowi pracy, to jest podziałowi, który ukształtował się w procesie historycznego rozwoju wielkich działów produkcji społecznej. Każdy z podstawowych działów traktowany jest jako jednolity agregat, chociaż w praktyce charakteryzuje się wewnętrznym zróżnicowaniem, chociażby z punktu widzenia wytwarzanych wyrobów goto-

[18] K. Marks, *Kapitał*, t. I, Książka i Wiedza, Warszawa 1956, s. 378.

[19] Por. *Klasyfikacja gospodarki narodowej*, Zeszyty metodyczne, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1985.

wych, wykorzystywanych technologii, zaangażowanych czynników rzeczowych i osobowych. Ponadto, między poszczególnymi działami zachodzą pewne relacje i współzależności, które wpływają na ich wewnętrzną strukturę.

Działy gospodarki narodowej są dzielone na gałęzie, przy czym liczba gałęzi w poszczególnych działach jest różna i waha się od 1 do 24. Gałęzie natomiast zostały podzielone na branże, których liczba na ogół nie przekracza 9 w jednej gałęzi (największą liczbę branż spotykamy w przemyśle spożywczym – 20). Podział gałęzi na branże wynika z potrzeb analizy i badań przepływów międzygałęziowych i porównań międzynarodowych. W niektórych działach, np. w przemyśle, uwzględnia się dodatkowo piąty szczebel podziału, tj. branże dzieli się jeszcze na rodzaje.

W gałęziowej strukturze produkcji występują powiązania zwane łańcuchem zależności. Łańcuch ten składa się więc z wielu ogniw (gałęzi, branż), wśród których jedne są mniej, a inne bardziej ważne. Zawsze jednak jest takie ogniwo lub więcej ogniw, których rozwój w danych warunkach może przyspieszyć rozwój całego działu. Takie ogniwa nazywa się decydującymi lub wiodącymi. Udział tych wiodących gałęzi przemysłu w ogólnej produkcji przemysłowej oraz ich stosunek do gałęzi pozostałych (zwanych tradycyjnymi) przesądza o stopniu nowoczesności nie tylko przemysłu, ale również całej gospodarki narodowej.

Istotnym jest również podział sfery produkcji materialnej w oparciu o ekonomiczne przeznaczenie produkcji. W podziale tym wyróżnia się dwa elementy, a mianowicie dział środków produkcji, zwany działem I, i dział środków konsumpcji, zwany działem II. Teoretyczne i praktyczne znaczenie tego podziału polega na tym, że proporcje między ilością i tempem rozwoju produkcji środków produkcji i środków konsumpcji decydują o przebiegu i tempie wzrostu gospodarczego.

Podział struktury ekonomicznej według kryterium rodzaju przedstawia się następująco:

a) struktury osobowe,

b) struktury rzeczowe.

Struktury osobowe kształtowane są określonym stopniem rozwoju ludnościowego, a więc wzrostem liczby ludności oraz jej nowym składem o zmieniających się cechach jakościowych. W wielu dziedzinach zmiany tych struktur są przesłanką i punktem wyjścia polityki rozwoju. Dlatego też poznanie trendów i prawidłowości procesów tych zmian strukturalnych ma zasadnicze znaczenie dla prawidłowego kształtowania innych struktur oraz ma fundamentalne znaczenie dla kierunków rozwoju gospodarczego[20].

[20] Por. M. Klamut, *Struktury społeczno-ekonomiczne a struktury przestrzenne*, w pracy zbiorowej: *Problemy sterowania rozwojem społeczno-gospodarczym w układzie terytorialnm*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 9.

Struktury rzeczowe obejmują dwa elementy, a mianowicie środki pracy oraz przedmioty pracy. Zmiany w każdym z tych elementów wpływają na stałą modernizację podstaw materialnych społeczeństwa oraz wywierają silny wpływ na inne elementy struktury ekonomicznej, a przede wszystkim na struktury osobowe. Szczególnie silny wpływ na przemiany struktury środków pracy wywierają inne elementy, a mianowicie zmiany strukturalne środków pracy są następstwem dwóch przeciwstawnych zjawisk, to znaczy zmian w strukturach gałęziowych, przestrzennych i czasowych nakładów inwestycyjnych, a także form inwestowania oraz z drugiej strony ubytku zużywających się w toku eksploatacji i likwidacji środków trwałych[21].

W skład struktury rzeczowej wchodzą również zasoby naturalne. Zasoby naturalne stanowią zazwyczaj główną podstawę możliwości rozwojowych. Korzystne warunki zasobów naturalnych (środowiska geograficznego) sprzyjają bowiem w dużym stopniu procesom szybkiego wzrostu. Równocześnie należy podkreślić zasadniczy wpływ, jaki wywiera różnorodność zasobów przyrody na inne elementy struktury ekonomicznej, a szczególnie na społeczny podział pracy. Rozmieszczenie, rodzaj i dostępność zasobów naturalnych stanowią podstawę tendencji wzrostowej gospodarki narodowej oraz specjalizacji kierunków rozwoju, a także terytorialnego podziału pracy w ujęciu międzynarodowym i regionalnym, czyli wpływ na strukturę przestrzenną.

Oceniając tempo i kierunki rozwoju poszczególnych krajów, w znacznym stopniu uwypukla się ich zróżnicowanie pod względem zasobów naturalnych. W wyniku tego zróżnicowania tworzą się nowe struktury przestrzenne, np. kraje socjalistyczne współdziałają ze sobą w zagospodarowaniu zasobów naturalnych, podejmując wspólne inwestycje wydobywcze i przetwórcze zasobów naturalnych.

Rozpatrując wykorzystanie zasobów naturalnych z punktu widzenia dalszego wyodrębnienia elementów struktury, można wyróżnić trzy dalsze elementy:

– kierunki badań geologicznych,
– odkrycia geologiczne,
– zagospodarowanie odkryć geologicznych.

Każdy z tych elementów tworzy określoną mikrostrukturę ekonomiczną, ściśle od siebie uzależnioną.

Na podstawie kryterium czasu strukturę ekonomiczną dzieli się na:

a) strukturę zasobów,
b) strukturę strumieni[22].

---

[21] Por. H. Gawron, *Mechanizm regulacji odnowy środków pracy*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1983, s. 86.

[22] Por. O. Lange, *Ekonomia polityczna*, t. II, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968, s. 85.

Wielkości ekonomiczne[23], które występują w działalności gospodarczej przedsiębiorstw, dają się mierzyć w jednostkach ilościowych lub wartościowych[24]. Niezależnie jednak od wyceny wielkości ekonomiczne występują raz jako zasoby, a innym razem jako strumienie. Jeśli przyjmiemy na przykład ilość pracy, wielkość zasobów naturalnych, wartość środków trwałych czy obrotowych według stanu, tzn. bez odnoszenia do upływającego czasu, to takie wielkości nazywamy zasobami. Gdy owe zasoby znajdują się natomiast w ruchu jako nakłady w procesie produkcji bądź jako efekty danego procesu produkcyjnego w formie przychodu, wtedy mówimy o strumieniach[25]. Tak więc wielkości ekonomiczne bez odniesienia do czasu nazywamy zasobami, którymi najczęściej są: środki trwałe, środki obrotowe i zasoby pracy, a te w ruchu nazywamy strumieniami, np. produkcja, dochody.

Struktura zasobów ma istotne znaczenie w procesie produkcji oraz w kształtowaniu się poziomu stopy życiowej społeczeństwa. I tak, zasoby pracy, a szczególnie ich struktura według wykształcenia i stażu pracy, ma dominujący wpływ na efekty pracy. W większości krajów przez odpowiednie posunięcia polityki ekonomicznej zmierza się do zapewnienia pełnego zatrudnienia, ponieważ w wykorzystaniu zasobów pracy tkwi źródło znacznego przyspieszenia rozwoju oraz możliwości udziału całej ludności (w wieku produkcyjnym) w rozbudowie i doskonaleniu gospodarki narodowej. Również struktura środków trwałych informuje nie tylko o technicznym uzbrojeniu pracy, ale o możliwościach wytwórczych aparatu produkcyjnego.

Struktura zasobów, najogólniej biorąc, wskazuje na możliwości działania produkcyjnego gospodarki narodowej, natomiast struktura strumieni dostarcza informacji o kierunkach polityki gospodarczej kraju, a więc o celach i sposobach działania gospodarczego. Struktura strumieni wytwarzanych wyrobów gotowych w określonym czasie materializuje cel działania gospodarczego. Struktura strumieni kształtuje oraz jest kształtowana przez odbiorców, zarówno pośrednich (producentów, kooperantów), jak i końcowych (konsumentów krajowych i zagranicznych). Struktura strumieni znajduje swój wyraz w racjonalności działania gospodarczego, czyli w sposobie wykorzystania struktury zasobów.

---

[23] Przez wielkości ekonomiczne rozumiemy wszystkie wymierne elementy,występujące w strukturach ekonomicznych w określonej przestrzeni, w określonym czasie, np. dochód narodowy. Por. B. Minc, *op. cit.*, s. 328.

[24] W literaturze ekonomicznej można spotkać rozszerzone pojęcie miary wartościowej zwanej miarą społeczną. Miarą społeczną jest czas pracy społecznie niezbędnej do wytworzenia albo do odtworzenia wyrobów gotowych, a także ich ceny bieżące, tj. te ilości pieniądza, za które można je kupić bądź sprzedać w rozpatrywanym czasie. Główne miary społeczne to: 1) wartość indywidualna produktu, 2) wartość produktu, 3) cena produkcji, 4) wartość rynkowa produktu, 5) cena bieżąca produktu. Por. *ibidem*, s. 330.

[25] Por. W. Jurek, *op. cit.*, s. 13.

Według fazy reprodukcji społecznej struktura ekonomiczna dzieli się na:
a) strukturę produkcji,
b) strukturę podziału,
c) strukturę wymiany,
d) strukturę konsumpcji.

Poszczególne fazy reprodukcji K. Marks określił następująco: „Produkcja wytwarza przedmioty odpowiadające potrzebom, podział dzieli je zgodnie z prawami społecznymi, wymiana dzieli ponownie to, co zostało już podzielone – zgodnie z indywidualnymi potrzebami, wreszcie w konsumpcji produkt wypada z tego społecznego ruchu, staje się bezpośrednio przedmiotem i sługą indywidualnej potrzeby i zaspokaja ją w procesie używania. Produkcja stanowi zatem punkt wyjścia, konsumpcja – punkt końcowy, podział i wymiana – środek, który znów jest czymś dwoistym, jako że podział jest określony jako moment wychodzący od społeczeństwa, wymiana zaś – od jednostek"[26].

Między kolejno następującymi po sobie fazami reprodukcji społecznej istnieją dość ścisłe zależności. Oczywiste jest, że podstawową rolę odgrywa struktura produkcji, to znaczy podział wytworzonych produktów na dobra przeznaczone do dalszej produkcji oraz na dobra konsumpcyjne służące bezpośredniemu zaspokojeniu potrzeb. Rodzajowa struktura produkcji dóbr konsumpcyjnych decydująco wpływa, jeśli abstrahuje się od handlu zagranicznego, na rzeczową strukturę konsumpcji[27]. Z drugiej strony rzeczowa struktura konsumpcji oddziaływuje na strukturę zapotrzebowania, która musi być uwzględniana w planach produkcyjnych przedsiębiorstw[28]. Zmiany zachodzące w rzeczowej strukturze konsumpcji określają przeto w jakim kierunku powinny iść zmiany w strukturze produkcji.

Istotne znaczenie dla rozwoju gospodarczego ma również struktura podziału i wymiany, a szczególnie określony stopień równowagi między strumieniami dochodów a strumieniami produktów, które w tym wypadku bardziej podpadają pod termin równowagi między popytem a podażą[29]. Ważny jest również system bodźców materialnych (system motywacji) pobudzających pracowników do działania a jednostki gospodarcze motywujące do oszczędzania i inwestowania[30].

---

[26] K. Marks, *Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1953, s. 234.

[27] Por. J. Piasny, *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarki socjalistycznej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1971, s. 24.

[28] J. Kramer, *Przestrzenna struktura konsumpcji w Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980, s. 62.

[29] Por. W. Balicki, *Porównawcza analiza cykli gospodarczych w kapitalizmie i socjalizmie*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr 3, 1984, s. 136.

[30] Szerzej na ten temat piszą P. Sulmicki (*Planowanie i zarządzanie gospodarcze*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1971, s. 29–32), i B. Gliński (*Zarządzanie w gospodarce socjalistycznej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1985, s. 194–197).

Struktura wymiany rozumiana jako wymiana wewnętrzna i wymiana zagraniczna, która w istocie rzeczy jest pochodną struktury produkcji i podziału oraz miejsca i roli kraju w międzynarodowym podziale pracy, kształtuje i pobudza siły napędowe dynamizujące procesy gospodarowania.

4. Uwagi końcowe

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę systematyzacji poglądów na temat struktury ekonomicznej oraz sformułowano jej definicję, która może być przydatna do przeprowadzenia empirycznych badań. Należy przyjąć, że struktura ekonomiczna składa się z wymiernych,stale zmieniających się, będących we wzajemnej relacji i oddziaływaniu na siebie elementów spełniających określone funkcje w procesie rozwoju gospodarki. Przedstawiono również klasyfikację struktury ekonomicznej według następujących kryteriów: (1) form podziału pracy, (2) rodzaju, (3) czasu i (4) fazy reprodukcji społecznej.

W kontekście dokonanego uporządkowania podstawowych pojęć występujących w literaturze przedmiotu wyodrębniono dwa zasadnicze podejścia do definicji struktury ekonomicznej. Jedno z punktu widzenia nauk ilościowych, takich jak matematyka czy cybernetyka, oraz drugie z punktu widzenia nauk społecznych. Z analizy tych podejść wynika, że jeżeli w badaniach empirycznych uwzględnimy zmiany jakościowe, jakie charakteryzują poszczególne elementy struktury ekonomicznej, a takie, zgodnie z marksowską metodologią prowadzenia badań należy również uwzględnić, to do tego typu badań mogą być brane pod uwagę tylko definicje struktury ekonomicznej, w których autorzy wychodzą z punktu widzenia nauk społecznych (ekonomii politycznej).

Henryk Sobolewski

The Essence of Economic Structure

(Summary)

The paper is an attempt at systematisation of opinions concerning economic structure and formulates its definition which can be useful for empirical research. This definition is the following: Economic structure consists of measurable, constantly changing, interdependent elements performing certain functions in the process of development of economy. Classification of economic structure from the point of view of: (1) forms of division of labour, (2) kind, (3) time and (4) the phase of social reproduction, is also presented.

In the context of the carried out arrangement of the basic concepts existing in the literature of the subject two substantial approaches to the definition of economic structure are differentiated. One from the point of view of quantitative sciences such as mathematics or cybernetics, and the second one from the point of view of social sciences. The analysis of these approaches shows that if empirical research takes into account qualitative changes which characterize particular elements of economic structure, and such – according to Marxist methodology – should also be taken into account, then for this type of research only such definitions of economic structure should be considered in which authors assume the point of view of social sciences (political economics).